

Hjärnan är för förnuftet vad hjärtat är för känslan

En redogörelse för hur begreppen förnuft och känsla har gestaltats i romanerna

Robinson Crusoe samt *Den unge Werthers lidanden*

To the sense, the brain is what the heart is for the feeling

A report on how the concepts of reason and sentiment have been portrayed in the novels *Robinson Crusoe* and *The sorrows of young Werther*

Rebecka Viktorin

Handledare: Anna Jungstrand

Examinator: Bengt-Göran Martinsson

Innehållsförteckning

Inledning	1
Syfte och frågeställning	2
Bakgrund	3
Den litterära upplysningen	3
När upplysningens litteratur övergår till förromantisk	5
Material	7
<i>Robinson Crusoe</i>	7
<i>Den unge Werthers lidanden</i>	8
Teori och metod	8
Teori	8
Metod	11
Tidigare forskning	11
Analys	14
Stil	14
Femininitet och känslomannen	14
Maskulinitet och upplysningsmannen	19
Interaktion och sociala sammanhang	22
Religiösa aspekter	25
Samtida strömningar	27
Naturdyrkan	31
Sammanfattande slutsats	32
Käll- och litteraturhänvisning	37

Sidan har avsiktligt lämnats blank

Inledning

”Vilka tider har lyft fram vilka känslor och varför? Vilka känslor är tillåtna och vilka utesluts, negligeras eller ogillas? Hur ser själva uteslutningsprocessen ut? Känslor, precis som sjukdomar, har egna livsberättelser”.¹ Denna problematisering lyfts fram i Karin Johannisson (1944–2016) verk *Nostalgia* från 2001. Liksom hos Johannisson finns här ett intresse för vilka karaktärsdrag som varit norm under olika litterära epoker. I föreliggande uppsats ska det analyseras två romaner som publicerades under 1700-talet och som på olika sätt kom att dominera den samtida litterära världen i Europa. Intresset för romaner frodades under det angivna århundradet. Perioden kom senare att benämnas som Upplysningstiden, där den viktigaste idén var tron på människans förnuft,² den följdes av den något senare perioden som vi känner till som Romantiken, där fick individens känslor större tyngd.³ Ideologierna har flera likheter med varandra och i båda uttrycks flera önskvärda personlighetsdrag. Två av dessa eftertraktade personlighetsdrag, ”Förnuft” samt ”Känsla” kommer att diskuteras i detta arbete utifrån de två litterära verken *Robinson Crusoe* (1719) samt *Den unge Werthers lidanden* (1774).

Det är noterat att en analys på endast ett verk per epok inte är representativt för en hel litterär rörelse, men det ska i alla fall vara skäligt för att kunna visa hur de ovan nämnda begreppen förnuft samt känsla kan påvisa varsin hänvisad rörelse. Hur författaren väljer att gestalta sin karaktär är en intressant ingång till denna uppsats. Av den anledningen har det valts att ta protagonisterna ur de två skönlitterära verken ovan och kommer bedriva en komparativ analys på dem två. Båda protagonisterna är män och därav ter det sig naturligt att min uppsats kommer bygga kring hur de två rörelserna har gestaltat detta kön. Normerna som kvinnan förväntades följa har tidigare varit mer påtagliga och hårdare granskade än männens. Därför känns det aktuellt och naturligt att få göra ett byte av könsrollerna och ta en närmare titt på önskvärda normer hos mannen.

¹ Karin Johannisson, *Nostalgia: en känslas historia*, Stockholm, 2001, s. 9–10.

² *Nationalencyklopedin*, upplysningen. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/upplysning>. (2019-01-22)

³ *Nationalencyklopedin*, romantik. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/romantik>. (2019-01-22)

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att kunna visa på hur de två begreppen förnuft och känsla har gestaltats i två stycken verk, båda publicerade under 1700-talet men under skilda strömningar. För att påvisa syftet kommer verket *Robinson Crusoe* användas för att undersöka förnuftet. Samma princip kommer ske med *Den unge Werthers lidanden* men då i syfte att titta på gestaltning av begreppet känsla. För att kunna uppfylla syftet kommer författarnas gestaltning av huvudkaraktärerna att analyseras och tolkas. Huvudkaraktärernas personligheter kommer användas som redskap för att besvara frågeställningen rörande begreppen.

Vidare kommer begreppen förnuft och känsla även undersökas för att se om de är könsbundna. Kan man se en feminin eller maskulin aspekt och om så är fallet hur har det gestaltats i verken då båda våra protagonister är av det manliga könet.

- Hur kan protagonisten i *Robinson Crusoe* kopplas till begreppet förnuft?
- Hur kan protagonisten i romanen *Den unge Werthers lidanden* kopplas till begreppet känsla?
- Finns det könsbetingade karaktärsdrag i begreppen förnuft och känsla?
- Finns det skillnader gestaltade i protagonisternas karaktärsdrag i verken *Robinson Crusoe* och *Den unge Werthers lidanden*?

Bakgrund

Den litterära upplysningen

Upplysningen är namnet på en litterär rörelse, men även samlingsnamn på den epok som fick sitt fäste i Europa under tidigt 1700-tal. Den hårda feodala strukturen var norm och representerade en tydlig klasstruktur. Upplysningen som var på intåg uppmuntrade tvärtemot till effektivisering och samhällsnytta för alla. Detta stred emot den feodala viljan.

1635 upprättades den prestigefulla franska akademien och den blev monarkens redskap för att strama till sitt monopol över litteraturen och förkasta kyrkans makt över vad som publicerades. Det bidrog till att *Encyclopédie* utgavs stötvis mellan 1751–1780, mycket tack vare Denis Diderot (1713–1784) som var den drivande kraften bakom verket. Verket var banbrytande och hade engagerat den tidens stora vetenskapsmän att tillsammans sammanställa hela världsbilden som människorsan dittills skapat sig.⁴

Upplysningstiden präglades av mycket mer än bara vetenskapliga upptäckter. Där människor under renässansen varit nyfikna på den fysiska ”människan”, valde man att under Upplysningen ta det lite längre och upptäcka samt utmana förnuftets kapacitet. ”Upplysningsmännen var besjälade av föreställningen att deras idéer skulle befria människan från tvivel och vidskepelse och leda till ett bättre samhälle styrt av förnuftet.”⁵ Denna norm följde också med i vad som började gestaltas inom Upplysningens skönlitteratur. Romanerna som publicerades började utmana människan och de berättade historier om fjärran länder och resenärernas häpnadsväckande äventyr. Författare började också skriva reseskildringar, dessa utgav sig dessutom för att vara sanningsenliga vilket gjorde verken omåttligt populära hos publiken.⁶ Inom dessa genrer finner vi även romanen *Robinson Crusoe*. Upplysningstidens litteratur kännetecknas av sin önskan att lära ut till sin publik, därav blev fabeln och lärodikten ofta återkommande genrer under rörelsen. I sitt verk *Nostalgia* beskriver Johannisson den litterära rörelsen enligt följande: ”Upplysningen och revolutionsmentaliteten hade formulerat idealet: att kunna frigöra sig, lösgöra, vara rörlig, öppen, plastisk, anpassningsbar [...]”.⁷ Dessa ord sammanfattar Upplysningen som rörelse och dess ideal väldigt bra. Rörelsens reglerade tankar tillsammans med en utarmad befolkning sägs vara grunden till maktskiftet som skulle komma att kallas franska revolutionen. Revolutionärerna

⁴ Bernt Olsson, *Litteraturens historia i världen*. Upplaga 6. (2015) s. 223.

⁵ *Ibid.*, s. 226.

⁶ *Ibid.*, s. 245.

⁷ Johannisson, s. 129.

menade att alla individer förtjänade en egen plats i samhället, detta gällde även författares rätt att friare kunna skapa sina verk utan kritik för att inte ha följt de satta reglerna. Detta friare tillvägagångssätt blev allt vanligare inom Sturm und drang⁸ rörelsen som växte fram i Tyskland och avslutade det kapitel som var Upplysningen.

Förnuft

”Den moderna människan var rationell, disciplinerad, med full kontroll över känslor, impulser och drifter. Utlevande känslor måste pressas tillbaka. Också tillbakalängtan, hemlängtan, moderslängtan måste byggas in i ordnade strukturer.”⁹ Detta är en fin summering av Johannisson för hur en individ ska te sig för att agera förnuftigt. Förnuftet är enkelt förklarat en persons eminenta omdömesförmåga, hur man kan skilja på rätt och fel. Samtidigt är detta fenomen unikt för människan och besitts inte av något annat däggdjur. Detta gör oss i den aspekten säregna.¹⁰ Människan har förnuftet medfött. Det har i sin tur medfört många filosofiska debatter, speciellt under Upplysningen då förnuft var ett önskvärt karaktärsdrag. Ledande inom denna diskussion var filosofen Immanuel Kant (1724–1804) som kopplade förnuftet till sin rättsfilosofiska teori. Han menar i *Grundläggning av sedernas metafysik*¹¹ från 1785 att allas förnuft måste likställas med varandras för att vi ska få en gemensam värdegrund. Bara då kan samhället bli jämställt och nå en hållbar samhällskultur.¹² Kant skriver:

Och om den gynnade varelsen till på köpet hade tilldelats förnuft, skulle det bara ha tjänat den genom att göra betraktelser över de lyckliga anlagen i dess natur, att beundra dem och vara tacksam mot deras välgörande upphov, men inte till att ställas dess begärsförmåga under sådan svag och bedräglig ledning eller fuska i naturens avsikter. Denna avsikt skulle kort sagt ha förhindrat att förnuftet slog ut i praktiskt bruk och var förmätet nog att med sina klena insikter för dem lägga fram ett utkast för lycksaligheten och medlen att uppnå denna. Naturen skulle inte bara ha övertagit valen av syftet

⁸ Svensk översättning är Storm och trängtan.

⁹ Johannisson, s. 129.

¹⁰ <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/förnuft>.

¹¹ Orginaltitel är *Metaphysik der Sitten*.

¹² <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/immanuel-kant> (2019-01-18).

utan också av själva medlen och med vis försorg anförtrött båda till instinkterna enbart.¹³

Som ovan påvisar är förnuftet en egenskap som ansågs önskvärd att erhålla under Upplysningen. Det är även denna typ av karaktärsdrag som kommer analyseras hos protagonisten i *Robinson Crusoe*. Hur gestaltas förnuftet i romanen? I analysen är det även Kants definition av begreppet förnuft som kommer hänvisas till samt utgå ifrån.

När upplysningens litteratur övergår till förromantisk

Under 1700-talets senare hälft har industrialiseringen börjat ta fart runtom i Europa. Borgarsamhällen växer fram och de ekonomiska strukturerna i samhället påverkas och skiftas.

Kulturen får mer resurser att röra sig med.¹⁴ Liksom under upplysningstiden präglas Förromantikens litteratur av händelser som sker runtom i samhället.

Växlingen mot den period som kallas Förromantiken var en motreaktion gentemot Upplysningen, människor var utleda på det hårda förnuftsamhället samt så fann dem inte fascination i det futuristiska maskinsamhället.

Den mjukare skönlitterära världen som utbrottet medfört skänkte verklighetsflykt.¹⁵ Diderot, som förutom sitt arbete med *Encyclopédie*, även ägnade sig åt skönlitterära verk var en förespråkare för acceptans av ett individuellt regelfritt författande.¹⁶ Som ett uppror mot den härskande litterära konventionen uppstod ”Sturm und drang”, en rörelse med fokus på drama och som agerade som sub-rörelse till Förromantiken.

Förromantikens förespråkare valde att ta avstånd från de regler som franskklassicismen satt upp för dramat. Förespråkarna ansåg att det borde finnas en bredare frihet för det litterära skapandet och att regler begränsade kreativiteten.¹⁷ Den fysiska passionen är inte heller lika påtaglig. Under Upplysningen tog man stolthet i att bli inlärd i den sexuella konsten, under Sturm und drang var istället den fysiska kyskheten tydlig. Passion berörde man istället när känslorna brände i bröstet.¹⁸ Återkommande blev då att litteraturen som publicerades följde temat kring kärlek, inte sällan olycklig och kysk sådan. Det skrevs om avundsamhet, svek,

¹³ Kant, Immanuel, *Grundläggning av sedernas metafysik*, Daidalos, (Göteborg, 1997), s. 19.

¹⁴ Till exempel teatrar, bibliotek och konstutställningar.

¹⁵ Olsson, s. 259.

¹⁶ <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/förromantik>. (01-02-2019)

¹⁷ Olsson, s. 275.

¹⁸ Ibid., s. 275.

hjärtesorg och romantik.¹⁹ Många av sub-rörelsens författare valde att applicera sina egna erfarenheter i sitt skrivande. Det resulterade i att många läsare kunde relatera till romanens hjälte. Det är förmodligen därför verk blev stora publiksuccéer och sub-rörelsen så omtalad och även mytomspunnen.²⁰ Många av dessa nämnda element finns representerade inom brevromanen *Den unge Werthers lidanden* som även kommer att analyseras i denna uppsats.

Känsla (sensibilitet)

Begreppet känsla har en bred innebörd och alla har en subjektiv uppfattning kring dess betydelse. I denna uppsats har det valts att fokuseras på en moralfilosofisk version, samma version som Diderot har inkluderat i sitt uppslagsverk. Diderot ansåg begreppet känsla så komplext att han i sitt verk *Encyclopédie* valde han att dela upp termen i två kategorier för att göra den mer lättförstådd. En av versionerna skrevs av en naturvetare och döptes till ”sensibilité par excellence”.²¹ Den senare versionen döpte Diderot till ”Sensibilité morale” och den skrevs utav en moralfilosof. Det är även den som kommer användas i analysen. ”Sensibilité morale” beskrivs enligt följande i Brodeys verk: ” [Sensibilitet är den] ömma och fina disposition hos själen som gör det lätt att röra och beröra den. [...] Män med sensibilitet lever mer fullt än andra [...]”.²² Detta gör känsla till ett applicerbart personlighetsdrag. Med dessa ord menas att känslomannen ska leva i nuet istället för att stressa över framtiden, man ska njuta utav stunden.²³ Det tankesättet är någonting revolutionerande för befolkningen. Känsloman är det begrepp jag kommer använda för att beskriva en person med de beskrivna egenskaperna. Känslomannen som uppstod under Förromantiken har börjat ifrågasätta den gamla modellen för manliga normer, men ännu inte helt lyckats med att ersätta den.²⁴ Man väljer att separera psykiska och fysiska karaktärsdrag hos människan.

Johannison menar i sin *Nostalgia* att ”Det brustna hjärtat representerade känslornas och den själsliga smärtans makt över kroppen på så att säga optimal nivå”.²⁵ Den beskrivningen av smärta och känsla kommer diskuteras i analysen, även hur Goethe valt att gestalta den i *Den*

¹⁹ Inte att blanda ihop med epoken Romantiken ca 1770–1850.

²⁰ Olsson, s. 276.

²¹ Inger Sigrun, Brodey, ”Maskulinitet, sensibilitet och ”känslomannen”: den könade etiken i Goethes Werther”. Maria, Andersson & Anna Cavallin (red.), *Genusperspektiv på västerländska klassiker*, 1. uppl., (Lund, 2013) s. 74.

²² Brodey, s.74.

²³ Ibid., s. 75.

²⁴ Ibid., s. 87.

²⁵ Johannisson, s. 76.

unge Werthers lidanden tas till samtal i analysen.

Det sista verk som kommer hänvisas till rörande begreppet känsla är Andreas Capellanus (1150–1220) verk *The art of courtly love*.²⁶ Verket författades mellan år 1186–1190.²⁷ Det är från början ett beställningsjobb från det franska hovet. Den skulle agera som en introduktion, alternativt en guide för kärlek och samlag. Det finns enligt Capellanus vissa regler som man bör förhålla sig till. Det handlar till exempel handla om vem som har rätten att älska, vart man får älska eller vad begreppet älska faktiskt betyder. Att älska är en känsla som Goethe gestaltar tydligt i sitt verk. Det är återkommande att Werther ger uttrycket för just konsten att älska någon. Att ha i åtanke är att Capellanus texter skrevs för en annan kultur, ett samhälle som inte hade samma värderingar som de vi ser idag, och inte heller under 1700-talet för den delen, då uppsatsens primära material författades. Däremot finns det gedigna åsikter som är applicerbara på de romaner som kommer tas upp till analys. Capellanus sätt att beskriva, enligt hans egna mening, vad korrekt kärlek är ter sig intressant för denna uppsats. Det kommer främst diskuteras sidledes med protagonisten Werther.

Material

Robinson Crusoe

Robinson Crusoe publicerades 1719 och är författad av Daniel Defoe (1660–1731). Idag räknas den som en klassiker och har uppnått kanonstatus.²⁸ Romanen berättar historien om äventyraren *Robinson Crusoe*.²⁹ Mot sina föräldrars vilja beger sig Crusoe ut till havs för att upptäcka världen. När han är ute på en segling går skeppet på grund och han blir strandsatt på en tropisk ö. Crusoe tillsammans med en hund och två katter står som ensam överlevare. Nu börjar Crusoes riktiga kamp för överlevnad. Tiden går och Crusoe anpassar sig väl till sitt nya liv. Han blir chockad när han inser att för honom hittills okända kannibaler använder en del av ön för att slakta och tillreda fångar. Crusoe hjälper en av dessa att fly, han döper honom till Fredag och de formar en relation. Efter några år lyckas Crusoe tillsammans med Fredag

²⁶ Originaltitel: *De Amore*.

²⁷ Den version som arbetas med i denna uppsats är en engelsk översättning av John Parry. Den publicerades med förord och kommentarer år 1941. Andreas Capellanus, *The art of courtly love*, Columbia University Press (New York, 1941 [1186-1190])

²⁸ <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/daniel-defoe> (2019-01-19)

²⁹ Den utgåva som används är publicerad 1983 [1719]. Romanen är översatt till svenska utav Birgit Edlund. Det är samma person som skrivit förordet. Det är en säker version av verket då översättaren själv väljer att författa förordet och för att den är översatt i sin helhet från originalspråket engelska.

och två nya bekantskaper som de också räddat från kannibalerna få plats på ett engelskt skepp som ska segla mot Storbritannien. När Crusoe väl når fastlandet igen har han varit borta i 28 år.

*Den unge Werthers lidanden*³⁰

Brevromanen utkom för första gången 1774 och är en stark representant till den sentimentala strömningen Sturm und drang.³¹ *Den unge Werthers lidanden* blev en stor succé för författaren Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832). I romanen får vi följa den unge Werther och hur flytten till det lilla tyska samhället Wahlheim förändrar hans liv.³² Författaren Goethe tar läsaren framåt i handlingen genom att introducera den brevväxling som sker mellan Werther och hans goda vän Wilhelm. I breven berättar Werther hur han har träffat en ung dam som heter Lotte. Deras relation utvecklas till en vänskap, en gemensam uppskattning uppstår. Lotte är förlovad med en annan man. Detta gör Werther förtvivlad då han har känslor för henne. Han bygger upp en vänskap med det förlovade paret men väljer snart att lämna staden för att istället besöka en bekant i staden Weimar. När han inser svårigheten i att platsa in i den hierarkiska staden väljer han dock att återkomma till Wahlheim. Där väljer han att leva ett destruktivt liv som gör honom olycklig. Detta resulterar i att Werther ber om att få låna en pistol från Lottes man. Han använder den för att skjuta sig själv. Efter skottet har avlossats ska han ha varit vid livet i ytterligare 12 timmar. 12 timmar utan att få hjälp.

Teori och metod

Teori

Den teori som kommer att hänvisas till är *Genussystemet* av Yvonne Hirdman (1943-).

Grundprincipen i teorin är följande:

Det som skiljer kvinnoforskare från »vanliga» forskare är att vi problematiserar förhållandet mellan könen. Framför andra frågor står för oss den stora frågan: hur kan det komma sig att kvinnor generellt, geografiskt

³⁰ Originaltitel *Die Leiden des jungen Werthers*.

³¹ <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sturm-und-drang> (2019-01-19).

³² Den utgåva som kommer användas är en nytgiven version från 2017 [1774]. Svensk översättning är gjord av Ralf Parland. Den utgåvan är vald då den är en omarbetad versionen, det är den som överensstämmer mest med den sista som Goethe själv godkände för tryck.

och historiskt, har ett lägre socialt värde än män? Vi accepterar inte de gränser som fanns/ finns för kvinnor som naturgivna. Vi accepterar inte, med andra ord, den sociala kvinnliga underordningen som naturgiven.³³

Citatet hänvisar till den normativa uppfattningen av att feminina drag skulle vara svagare och att det sett så ut i historien. Detta påstående kommer att diskuteras för att kunna besvara uppsatsens syfte. De generellt mer feminint betingade personlighetsdragen (som kommer beaktas närmare i analysen) anses inte längre ha en lägre status än de typiskt maskulina. Detta är en kamp som pågått sedan kulturer började byggas upp och som redan finns gestaltad i åtskilda litterära verk. Hirdman menar att systemet är baserat på ett mönster. Mönstret i sin tur är uppbyggt av ”processer, fenomen, föreställningar och förväntningar”³⁴ som sedan tidigare är regler för hur könen ska agera socialt. Denna genusstruktur räknas också som basen för andra strukturer; till exempel måste en ny politisk struktur först gå igenom och formos efter den genusstruktur som råder i det aktuella samhället. Detta, då genusstrukturen är grundläggande för människan. Den är primär medan politik är sekundärt. Hirdman anser att läsarna bör utgå från två riktlinjer, eller ”bärande bjälkar”³⁵, eftersom det är de som håller upp teorin;

1 Den ena logiken är just dikotomin, dvs isärhållandets tabu: manligt och kvinnligt bör inte blandas.

2 Den andra logiken är hierarkin: det är mannen som är norm. Det är män som är människor, därmed utgör de normen för det normala och det allmängiltiga.³⁶

För att få en förståelse för skillnaden mellan maskulinitet och femininitet så måste det finns en struktur som bestämmer hur de ska te sig, Hirdman menar att man måste förstå att det finns skillnader. Men framförallt måste samhället vilja ha en skillnad i nuvarande värderingen där samhället måste vilja se olika kön som jämlikar. Historiskt sett så har det manliga maskulina varit det starka, i fokus och med makt. Kvinnor har generellt sett varit låst till barnafödande och naturens behov av fortplantning. I ett modernt samhälle ska inte feminin behöva vara

³³ Yvonne, Hirdman, ”Genussystemet- reflexioner kring kvinnors sociala underordning” i Johan, Svedjedals (red.), *Litteratursociologi: texter och litteratur i samhälle*, 2., [förändrade] Upplaga 1, Studentlitteratur, (Lund, 2012), s. 455.

³⁴ Ibid., s. 458.

³⁵ Ibid., s. 458.

³⁶ Ibid., s. 459.

kopplat till just könet kvinna, eller maskulin till det biologiska könet man. Utifrån denna tes behöver alltså inte femininum vara svagare, och kvinna som kön inte heller vara det svagare könet. Hirdman menar att samhället behöver viljan att ändra på detta.³⁷

Teorin baseras på kvinnliga och manliga könsnormer. I analysen kommer de normsatta personlighetsdrag som tillhör könen att användas istället för själva könet. Teorin tar hänsyn till den diffusa historia som finns kring mannen, kvinnan och normativa könsroller. Hirdman beskriver de olika karaktärsdrag som är feminint kopplade respektive manligt betonade. Här kommer även begreppen förnuft och känsla in, de är inte helt könlösa, något som kommer visa sig i analysen.

Det är viktigt att ha i åtanke att Hirdman och författarens tankar är formade under en annan tidsepok och inom en annan kultur än de diskuterade verken. Varken Goethe eller Defoe hade i sina romaner möjlighet till att gestalta de idéer som råder idag. Hirdmans grundläggande tankar om hierarki och det som ovan kallas för den normativa men diffusa historien kring könsroller är likväl giltig i läsningen av dessa historiska verk.

Huvudkaraktärerna i romanerna representerar olika delar av Hirdmans teori. Teorin ber oss särskilt om de två olika karaktärsdragen, den feminina och den maskulina. Här finner vi Werther i den förstnämnda och Crusoe i den sistnämnda. Dessa kopplar vi då vidare till känslomannen samt upplysningsmannen. I *Robinson Crusoe* ser vi en upplysningsman som ter sig tämligen maskulint, och i *Den unge Werthers lidanden* möter vi en känsloman med typiskt feminina drag. Kan vi då göra en objektiv tolkning att Crusoe är överlägsen Werther? Historiskt har det sett ut så. Hirdman menar här att så bör det inte längre vara, man kan inte i ett modernt samhälle ha personlighetsdrag överlägsna andra, speciellt inte då de är könsbaserade från början. Även om man kan se förnuftet i *Robinson Crusoe* betyder inte det att den egenskapen är att föredra framför känslan som finns i *Den unge Werthers lidanden*. En kultur kan inte baseras enbart på den ena egenskapen, då det är en kombination av de båda som skapar balans. Romantiken som uppstod som en motreaktion till Upplysningen är ett tydligt tecken på detta. Sedan tidigare har könen haft mer bestämda personlighetsdrag. Alltså de ”processer, fenomen, föreställningar och förväntningar”³⁸ var könsbundna. Kvinnan var feminin och mannen maskulin. Detta har däremot förändrats. Även om femininum och maskulinum fortfarande hålls isär så är dessa mer överskridande mellan könen. Det är alltså rimligt med två separata personligheter och att de inte är överskridande varandra. Det som brister är att de ska vara könsbundna. Hirdmans teori om att maskulinitet och femininitet är flytande mellan

³⁷ Hirdman, s. 461-463.

³⁸ Ibid., s. 458.

könen gifter sig bra med Sturm und drang. Rörelsen är nämligen inte bara en reaktion mot Upplysningen utan också de stela regler som rörelsen inkluderade. När Goethe skrev en roman med en feminint laddad protagonist kan man förstå att det var ämnat att bli en succé, det var någonting revolutionerande. Under Upplysningen var det proxy på att gestalta normföljande karaktärer inom skönlitteratur. Sturm und drang återinförde normbrytande litteratur.

Metod

Metoden³⁹ bygger på närläsning av det primära materialet. Därefter sker en komparativ analys utav de valda skönlitterära verken. Även en karaktärsanalys av romanernas huvudkaraktärer genomförs. Begreppen förnuft och känsla, benämnda som karaktärsdrag kommer användas i analysen. Karaktärerna analyseras utifrån tidsepokenas kulturella normer som de författades under. Verken kommer däremot inte att analyseras utefter ett psykoanalytiskt perspektiv. Crusoe, som tillhör Upplysningen och Werther som tillhör Förromantiken, har karaktärsdrag som dåtidens samhällen uppmuntrade.

En vidare problematik som noterats gällande tillvägagångssättet är könsuppdelningen i verken. Idag, i ett modernt samhälle finns det personer med könstillhörighet som inte passar inom ramen för varken man eller kvinna. Precis som karaktärsdrag kan vara flytande i sin avgränsning så kan även en persons könstillhörighet vara lika svår att definiera. Det kommer däremot inte att beaktas i uppsatsen då det inte finns gestaltat eller problematiserat i något av de skönlitterära verken. Inte heller Hirdman tar upp en tvetydig definition av könsroller utan bara tvetydliga personlighetsdrag. Hirdman arbetar i sin teori utifrån ett historiskt perspektiv. Uppsatsen kommer följa det exemplet eftersom detta är moderna tankar som inte var aktuella vid publicering av våra skönlitterära verk.

Tidigare forskning

Ett verk som är återkommande i min uppsats är Johannisson's verk *Nostalgia* från 2001, den består av en essäsamling. Johannisson för en diskussion över hur olika känslor tar form, begreppet känsla är otroligt tvetydigt och subjektivt för individer. I verket förklaras det hur känslor kan se ut, beroende på vilken epok vi befinner oss i, vilket samhällsförhållanden som

³⁹ I uppsatsen kommer begrepp såsom normer och samhällskultur nämnas, om inget annat skrivs ut i samband med detta är det de västerländska normerna och den västerländska kulturen som hänvisas till. Detta är av den förklarliga anledningen att det är den geografiska placeringen för verken.

ligger framför oss samt vilka förutsättningar vi har. Verket som Johannisson har författat har visat sig vara väldigt betydelsefullt för denna uppsats. Den ger en bredare förståelse för det mångtydiga begrepp som känsla faktiskt är. *Nostalgia* förklarade den känsla som Diderot döpt till "Sensibilité morale" alltså den ömma känsla vi bär inom oss. Inte förens den känslan benades ut i *Nostalgia* var den redo att tas till diskussion i denna uppsats. Johannisson skriver "Det brustna hjärtat representerade känslornas och den själsliga smärtans makt över kroppen på så att säga optimal nivå"⁴⁰. Verket har uppdagat vilken version utav begreppet känsla som ska finnas och undersökas i *Den unge Werthers lidanden* och vilken typ utav karaktär som slutligen ska kunna jämföras med förnuftet i *Robinson Crusoe*.

I uppsatsen kommer det även att vidareutvecklas tankar som går att finna hos Inger Sigrun Brodey. I sin text *Maskulinitet, Sensibilitet och "känslomannen"- Den könade etiken i Goethes Werther* diskuterar hon hur sensibilitet gör utslag i litteraturen efter upplysningens slut. Brodey introducerar nya fenomen såsom den utvecklade känslomannen och berättar om de nya normer som introduceras för män i den nya moderna västerländska kulturen. Brodey menar att maskulinitet delas upp i två läger, det börjar som en intressekonflikt och slutar med att ena sidan tillslut tas över utav Förromantikens nya tillgångavägssätt.⁴¹ Könbeskrivningar såsom feminin och maskulin får en svagare innebörd när de beblandas och inte står unika för sig själv. Exempel på detta är nymyntade begrepp som till exempel "känslomannen". Denna forskning är relevant för denna uppsats då analysen kommer att undersöka samma sak i de skönlitterära verk som valts och göra känslomannen till verksamt begrepp för karaktärsanalysen. Analysen kommer även inkludera hur sensibiliteten utvecklas efter Upplysningens upplösning och hur sammankoppling med maskulinitet förändrar den.

I Georg Lukács (1885–1971) analys av *Den unge Werthers lidanden* från 1936 kopplas begreppen förnuft och känsla till de samhällsstrukturer som var rådande under 1700-talet. Lukács tolkar hur samhället förändrades och formades efter romanen, som var den första av sitt slag i Tyskland. Lukács bidrar med en gedigen bild av hur samhället utvecklades. Detta är relevant då författare, speciellt Goethe, speglar samhället och pågående rörelser i sina verk. Lukács skriver bland annat;

Den unge Goethe är nu ingen revolutionär, inte ens i den bemärkelse som Schiller kan anses vara det. Men i en bredare, mer djupgående historisk bemärkelse, med avseende på sin intima samhörighet med den borgerliga

⁴⁰ Johannisson, s. 76.

⁴¹ Brodey, s.72- 74.

revolutionens grundproblem, utgör Goethes ungdomsverk en revolutionär höjdpunkt inom den europeiska upplysningsrörelsen, en ideologisk förberedelse för den stora franska revolutionen.⁴²

Ovan påstående går dock inte ihop med det jag menar att *Den unge Werthers lidanden* står för. Dock kommer tankar från denna teoretiker tas upp för att visa på motsatsen och hur romanen kan kopplas till Romantiken och inte alls Upplysningen som anses mer tillsammanhörande med den franska revolutionen. Värt att uppmärksamma är att denna uppsats och Lukács verk har behovet att läsa och analysera karaktären Werther från två olika perspektiv. Vi angriper verket med olika agendor och letar efter olika ting i brevromanen. Lukács diskussion tar upp samhället, eller klimatet om man så vill, som *Den unge Werthers lidanden* författades under. Det som undersöks för denna uppsats räkning är hur Werther går att koppla till begreppet känsla.

Jeremy De Chavez och Xavier Selman tacklar ämnet religion inom Robinson Crusoe. I deras artikel "Religion as False Resolution: Exploring the Religious Ideologeme in Daniel Defoe's Robinson Crusoe"⁴³ tar de upp diskussionen kring hur ämnet religion har gestaltats i Defoes roman. Ismer såsom kapitalism och kolonialism nämns också förbigående, men analysen kommer cirkulera kring aspekterna som tar upp kristendomen. Dock finns det tecken på att kristendomen och kolonialismen gifter sig väldigt bra i en roman som *Robinson Crusoe*. Det är svårt att inte se de västerländska ideologierna påverka urbefolkningen, som Fredag representerar. De Chavez och Selman menar att Crusoe inte kom till ön som en helt kristen man, den starka tron formades i ensamheten och genom uppenbarelser han har i drömmar. Detta kan primärt ses genom Crusoes dagboksanteckningar. Det är alltså klimatet och händelserna på ön som gör Crusoes tro starkare. Crusoes karaktär ska spegla förnuftet, det är en egenskap som anses önskvärd under Upplysningen att ha. Därför upplevs Defoes gestaltning utav kristendomen i verket väldigt intressant. Enligt egen mening tänker jag att det vore svårt att blanda ett upplysningsverk med ett verk som förespråkar kristendom. Det är även intressant hur Defoe har skapat en troende, väldigt religiös upplysningsman. Det är främst denna aspekt som motiverar till vidare dialog med De Chaves och Selman i analysen.

⁴² Georg Lukács *Den unge Werthers lidanden* i Svedjedal, Johan (red.), *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*, 2., [förändrade] uppl 2, Lund, 2012, s.279.

⁴³ De Chaves, Jeremy och Selman, Xavier. "Religion as False Resolution: Exploring the Religious Ideologeme in Daniel Defoe's Robinson Crusoe". *Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews* Volume 29, Issue 4, (2016)

Analys

Stil

De romaner som det kommer att bedrivas analys på är som ovan redogjort *Robinson Crusoe* samt *Den unge Werthers lidanden*. Båda romanerna utgår från ett förstapersonsperspektiv Detta ger god möjlighet att ytterligare bekantas med huvudkaraktärerna. En förståelse av karaktärernas personlighet är väsentlig för att uppnå uppsatsen syfte att studera begreppen förnuft och känsla. Karaktärsdragen förnuft och känsla kommer ses utifrån Crusoe och Werther och då är det viktigt med en gedigen kontakt med dessa. Verken skiljer sig vad gäller både stil samt utformningen. *Robinson Crusoe* är skriven i preteritum, dock inte så detaljrikt. Romanen växlar i tempo och tenderar att vara hurtig. Romanen består också av vad som påminner om dagboksanteckningar. Inte sällan gör Crusoe också läsaren medveten genom tilltal: ”Läsaren kan vara förvissad om att mina tankar medan jag sysslade med allt detta ofta gick till det land som låg inom synhåll från andra sidan ön.”⁴⁴

Den unge Werthers lidanden är även den skriven i preteritum och Goethe använder för tiden en unik berättarteknik. Berättelsen är utformad som en brevroman, uppbyggd på brev som huvudkaraktären Werther skickar till sin goda vän Wilhelm. Brevet är daterade och sammanfattar en närliggande period av Werthers liv. Brevromaner ger skenet av att vara mer verklighetstrogn samt att författaren mer ingående kan låta läsaren få en mer gedigen syn av protagonistens intima känslor.⁴⁵ Denna struktur på romanen gynnar Goethe i hans gestaltning av Werther. Romanens sista del är inte uppbyggd på brev utan berättas av Wilhelm och beskriver Werthers sista tid i livet.

Femininitet och känslomannen

Temat i *Den unge Werthers lidanden* stämmer överens med vad som tidigare gestaltats i redan publicerad litteratur, den handlar om olycklig kärlek och brustna hjärtan. Från Sapfo till dagens popkultur, det finns representerat inom alla epoker främst inom och tack vare drama, men överallt har det inte varit socialt accepterat att uttrycka sina känslor. Trots detta har det ändå alltid funnit en tjusning över den ouppnåeliga kärleken och det finns något vackert att finna i smärtan. Capellanus, som man nu känner igen som kärlekens regelförättare, han var

⁴⁴ Defoe, Daniel, *Robinson Crusoe*, [Bra böcker], Höganäs, 1983, s. 144–145.

⁴⁵ *Nationalencyklopedin*, brevroman. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/brevroman>. (2019-01-22)

mannen som tog på sig uppgiften att skriva vett och etikettsregler för det franska hovet. Inledningen i hans verk innehåller några varnande ord. Han skriver att inte förrän två personer av motsatt kön befinner sig på samma våglängd gällande sina känslor gentemot den andre så kan lidandet komma att upphöra. ”Love is a certain inborn suffering [...] That love is a suffering is easy to see, for before the love becomes equally balanced on both sides there is no torment greater.”⁴⁶

Werther och Lottes kärlek var aldrig på lika villkor, vi vet att Lotte hade övertaget då hon inte delade Werthers heta känslor. Utifrån Capellanus tes kanske Werthers oändliga lidande aldrig skulle ha tagit slut. Det finns någonting höviskt i Werthers relation till smärtan, samtidigt som det medeltida idealet leder till döden. Vi kan alltså se en koppling mellan 1100-talets ideal och det som eftersträvades under 1700-talets romantik. Utöver det så uppvaktar Werther sin Lotte på samma sätt som de höviska riddarna uppvaktade sina kvinnor- ”Kvinnan ansågs stå sedligt högre än mannen. Kärleken blev mannens dyrkan av kvinnan.”⁴⁷

Werther beskriver sina känslor väldigt utförligt, dessa känslor stämmer överens med den ”sensibilité morale” som Diderot lät beskriva i sin *Encyclopédie*. Känslorna blir som bekant alldeles för överväldigande för Werther som väljer att avsluta sitt egna liv med ett skott i huvudet. Denna handling kan subjektivt tydas på flera olika sätt. En tolkning är att han väljer att bokstavligen skjuta förnuftet ur sig, det skulle förklara hans placering av skottet. Hjärnan är för förnuftet vad hjärtat är för känslan, den fysiska vitala delen på en människa. Goethe kan mena på att ett avlägsnande av hjärnan är jämlikt med att avlägsna förnuftet helt och hållet från Werther. Detta lämnar vår protagonist utan förnuft och helt i känslans våld. Goethe beskriver; ”Han hade skjutit sig över högra ögat genom huvudet, hjärnan hade flutit ut”⁴⁸ I och med detta kan man också se en förkastelse av upplysningens ideal, ett ideal där förnuft är uppmuntrat.

Kan det vara så, att Werther har släppt känslorna så nära inpå att det för honom blev självdestruktivt att leva med dem? Att skottet han avlossar istället är för att befria sig själv från det som smärtar hjärtat. Det är två tolkningsmöjligheter som tyder på samma slutsats, Werther är en förromantiker som har nära till känslan och har tack vare detta även fått den tillhörande skörheten. Detta tillhör de kriterier Brodey beskrev som väsentliga för sin beskrivning av en känsloman.⁴⁹ De två ovan alternativen är tagna ur en subjektivt bedrivna

⁴⁶ Andreas Capellanus, *The art of courtly love*, Columbia University Press, New York, 1941, s.28.

⁴⁷ Olsson, s.117.

⁴⁸ Goethe, s. 145.

⁴⁹ Brodey, s.72.

tolkning som då har utgångspunkt i olika historiska samtider. Det alternativ som upplevs mest sannolikt för publiken är baserat på läsarnas, eller mottagarnas, tidigare erfarenheter och hur dessa förberett läsarna på brevromanens innehåll. En modern läsares sinnesstämning kommer också spela in i vilket håll dennes tankar lutar. Har individen personlighetsdrag som tillåter denne att vara drömsk och öppensinnad kan den förmodligen tolka Werthers självmord som en konsekvens av hans självförstörelse och inte som en förkastelse att förnuftet. Detta agerande från Werthers sida stödjer också Brodeys tidigare forskning om att denne skulle tillhöra skaran av känslomän som gestaltats inom litterära verk före vår moderna tid. Hon väljer att beskriva känslomannen enligt följande:

Sensibilitetens nya mansideal, exemplifierat av "känslomannen", avfärdar traditionellt manliga roller som den romerska medborgaren, oratorn, patrioten och patriarkaten. De nya sensibla männen svävar i stället vid randen av sjukdom, galenskap, kraftlöshet, överksamhet, tystnad och död och blottställer sig för den ständiga anklagelsen om "femininitet"- en anklagelse som riktades mot dem från några av deras samtida läsare, både manliga och kvinnliga.⁵⁰

Ovan nämnda självförstörande egenskaper är några man kan se att Werther besitter. Något som beskrivs extra ingående är den psykiska ohälsan, eller "galenskapen" om man så vill. Brev för brev smyger sig hans alltmer desperata tankar fram. Hans fascination av Lotte övergår i en desperat längtan efter henne, någonting som kommer bli förödande för honom. Breven han skickar till sin gode vän Wilhelm börjar med fina berättelser om vardagssysslor och hur miljön i den nya lilla staden ser ut. Bland de senare breven beskriver han istället hur mycket han lider, hur vardagen är outhärdlig i Lottes närhet. Hans slutliga sinnestillstånd resulterar i hans död. Här följer tre exempel på hur vi kan se att hans sinnesstämning förändrades.

6 juli

Lotte är alltjämt hos sin döende väninna och är ständigt densamma, ständigt samma ljuva varelse som överallt, vartän hon vänder blicken, lindrar smärtor och lyckliggör. [...] Jag såg på Lotte och kände allt vad hon betydde för mig.⁵¹

⁵⁰ Brodey, s.72.

⁵¹ Goethe, s. 44.

3 september

Jag förstår ibland inte hur hon kan älska en annan, vågar älska en annan, då jag älskar henne så odelat, så innerligt, så helt, inte känner, inte vet, inte äger något annat än henne!⁵²

4 december

Jag ber dig förstå att med mig är det slut; jag härdar inte ut längre! I dag satt jag hos henne- hon spelade några melodier på klaveret, spelade med all denna underbara känsla! Vad vill du? [...] Jag böjde mig fram och min blick föll på hennes vigselring- Mina tårar flödade. Och plötsligt föll hon så in i den gamla himmelskt ljuva melodin, så oförmedlat, och genom min själ drog en känsla av tröst och minnet av det gångna, av de tider då jag lyssnat till sången, av de dystra mellanperioderna, av missmodet, alla felslagna förhoppningar, och sedan. - Jag gick fram och tillbaka i rummet, mitt hjärta var nära att sprängas av allt som trängde sig på mig. [...] Gud! Du ser mitt lidande och skall göra slut på det.⁵³

I romanens början beskrivs Lotte som ljuv, han känner hur tilldragande hon är. Werther är uppenbart hänförd. Lottes sätt att bemöta sin omgivning fascinerar honom och han uppmuntras av den varma auran som han tycker sig se hos Lotte. Detta utvecklas till en besatthet, Werther är övertygad om att han och Lotte menade, hon är den pusselbit som saknas i hans liv. För hur kan han ha detta behov efter henne om hon inte känner det åter? För kemin han känner borde rimligtvis inte gå att skapa ensam. I det tredje brevet som vi ser ovan blir Werther desperat. Om han inte får leva med Lotte, om hon inte tänker ge gensvar på hans önskan, finner han ingen anledning till att leva alls. Werther tycker att det är alldeles för smärtsamt att leva i en värld där Lotte inte tillhör honom. I och med detta kan man se ett tydligt samband mellan Werthers feminina gestaltning och galenskap. Som det nu framgår är känslomannen en individ med typiskt feminint kopplade drag. Det är någonting som Werther visar på att erhålla. Hirdman beskriver i sin teori om hur den manliga personen alltid har varit överlägsen den kvinnliga individen.⁵⁴ Här syns det tydligt hur det faktiskt är Lotte, kvinnan, som har övertaget. Det må ha varit ett oavsiktligt anlagt övertag, men det finns där oavsett. Detta gör *Den unge Werthers lidanden* till normbrytande i sin gestaltning av karaktärer.

⁵² Goethe, s. 92.

⁵³ Ibid., s. 110.

⁵⁴ Hirdman, s. 455-456.

Andra egenskaper, utöver galenskap, som tillskrivs femininitet är handlingsförlamning och obeslutsamhet. Dessa nämns i Brodeys arbete. Hon menar att dessa är egenskaper som Werther besitter.⁵⁵ Det bidrar till bilden av en mer feminin man, en mer steriliserad man. Det är även en man vars normalt medfödda makt (i ett normsamhälle) inte förefaller honom på grund av hans femininitet. Konsekvensen har blivit att det manliga könet delats in i två läger, den maskulina mannen och den feminint kopplade ”känslomannen”. Den maskulina mannen ger oss intrycket av att sitta på en maktposition och där har vi början till en pågående hierarki inom samma kön. I och med detta hamnar en feminin man i dubbel kamp, den första med kvinnan för att bibehålla positionen som det starkare av kön, den andra med den maskulina mannen för att få acceptans för sina feminina drag.⁵⁶ I *Den unge Werthers lidanden* ser vi detta fenomen om man tittar närmre på Werther och Albert. Albert är Lottes valda kärleksintresse och en motsats till Werther. Albert är rationell och eftertänksam, Werther är istället känslostyrd och ofokuserad. När de båda har sällskap i Alberts arbetsrum kommer de in i en diskussion som visar på denna tes.

-Det är en helt annan sak, svarade Albert, ty en människa som drivs av sina lidelser förlorar besinningen och kan jämföras med en drucken eller en vansinnig.

-Åh ni förnuftiga människor, utropade jag leende. - Lidelse! Druckenhet! Vansinne! [...] Ni fördömer drinkaren, avskyr den vansinnige [...] Jag har mer än en gång varit drucken, mina passioner var jämt en smula vansinniga, och jag ångrar ingetdera, ty jag har på mitt sätt kommit till insikt om att alla utomordentliga män som skapat något stort, något som översteg fattningsförmågan, skulle ha blivit utskrikna som druckna eller dårar. -Det är nu inget av dina infall, sade Albert. Du tillspetsar allt och åtminstone denna gång har du fel då du jämför självmord, som det nu är frågan om, med stora handlingar, medan det i själva verket inte är annat än en svaghet. Ty förvisso är det lättare att dö än att ståndaktigt uthärda ett kvalfullt liv.

Jag stod beredd att avbryta honom, ty ingenting bringar mig så ur fattningen som när någon kommer dragande med en oväsentlig platthet när jag talar rakt ur hjärtat.⁵⁷

⁵⁵ Brodey, s. 71–72.

⁵⁶ Ibid., s. 71-72.

⁵⁷ Goethe, s. 57-58.

Albert för resonliga argument medan Werther blir tämligen hetlevrad och yttrar sig impulsivt, utan eftertanke. Istället för den eftertänksamma diskussion som Albert för, så tar Werther upp egna erfarenheter och refererar till sig själv.

I brevromanen beskrivs Lotte som ung och vacker, utöver detta tar hon väl hand om sina yngre syskon. Detta vårdande och varma omhändertagande av sin familj är någonting som Werther ser som tilldragande hos Lotte. Werthers skriver om sitt första möte med Lotte:

Vilken sällhet för min själ då jag ser henne i kretsen av de söta glada barnen, hennes åtta syskon! [...] Hon räckte dem brödet med en sådan vänlighet och barnen som redan stod med utsträckta händer långt innan brödet var skuret ropade alla så okonstlat sitt: Tack! [...] – Jag ber om ursäkt, sade hon, att jag besvärat er att komma in och låter damerna vänta. Medan jag klädde mig och ordnade ett och annat i huset som måste uträttas under min frånvaro glömde jag barnens kvällsmat och de vill inte ha brödet skuret av någon annan än mig. [...] Hur jag njöt av hennes mörka ögon medan hon talade! Hur dessa levande läppar och friska blommande kinder trollband hela min själ.⁵⁸

Brodeys analys har en gedigen poäng. Werthers manliga biologiska kön men med hans feminint betingade personlighetsdrag finns fortfarande representerade hos en karl som finner det attraktivt med en kvinna som följer de feminina normerna. Detta visar mycket riktigt på att man kan vara en man med önskvärda feminina personlighetsdrag, att "känslomannen" inte är en negativ benämning. Enligt Hirdmans teori är detta ett kulturellt framsteg. Att Goethe har gestaltat en karaktär som både tar sig an feminina drag i och med mottagande av termen känsloman, men som samtidigt finner en individ med lika feminina drag som sig själv attraktiv. Det visar på ett modernare samhälle där en redan utvecklad acceptans finns.

Maskulinitet och upplysningsmannen

I Defoes verk ser vi gestalten av en annan typ utav karaktär. Här ser vi istället gestaltningen av en upplysningsman. Crusoe är en man som vill ut och uppleva världen, kanske är det inspirerat av Defoes egna liv, han var nämligen själv en nyfiken individ och reste över många

⁵⁸ Goethe, s. 29-31.

av jordens kontinenter.⁵⁹ Att Defoe väljer att spegla sin egen äventyrslystnad i sin protagonist är inte främmande hos författaren. Redan på romanens första sida kan man urskilja Crusoes längtan att bege sig ut: ”[...] han ville att jag skulle välja den juridiska banan. Men min enda önskan var att få gå till sjöss, och i och detta trotsade jag min fars vilja, till och med hans befallningar”.⁶⁰ Crusoe framstår som en ganska likgiltig karaktär där man inte vet om han har hjärtat på rätta stället, Defoe föder en osäkerhet hos läsaren, exempelvis så berättar Crusoe om hur han har gift sig, men att frun hade olyckligtvis avlidit. Var de tre barnen tar vägen beskrivs inte. Upplysning ges i ett par meningar och Crusoe uttrycker inte heller någon sorg över detta.

Först och främst gifte jag mig; det var ett gott parti och ett lyckligt äktenskap och vi fick tre barn, två söner och en dotter. Men sedan dog min hustru, och när min brorson kom hem efter en lyckosam resa till Spanien samverkade min längtan ut och hans enträgna övertalningar till att jag gick ombord på hans fartyg och följde med honom till Ostindien, som privat köpman.⁶¹

Crusoe uttrycker sig informativt. Det språk han använder för att återberätta sina upplevelser är väldigt sakligt. Oavsett om ett båtbygge beskrivs eller för att beskriva sin frus bortgång behålls samma tonläge och emotionella framställning. Detta framträder som ett personlighetsdrag som kan kopplas till upplysningsmannen, det ska vara en förnuftig och inte en känslös redogörelse. Det ska vara koncist och inte berättande i den mån så att Crusoes känslor framhävs. Han beskriver att sitt äktenskaps först och främst att var ett gott parti och ett fruktsamt äktenskap. Den förnuftige mannen beskriver den vinning äktenskapet gav, inte vilka känslor äktenskapet väckt hos honom.

I motsats till Werthers impulsiva karaktär finner vi Crusoes mer eftertänksamma väsen. Crusoe hamnar i en kritisk situation, han inser att situationen är ohållbar och att den måste ändras till hans fördel. Efter skeppsbrottet arbetar han succesivt för att anpassa sig till sin nya miljö och bygger sig en vardag på den obebodda ön. Crusoe uttrycker att ”Man tjänade ingenting till att sitta där och önska sig något som inte fanns, och nöden tvingade mig till att hitta på en utväg.”⁶². Crusoe är noga med att ta tillvara på de resurser han blir given av vraket i form av verktyg och material, så istället för att ge upp, eller bli förgjord av omständigheterna

⁵⁹ *Nationalencyklopedin*, Daniel Defoe. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/daniel-defoe>. (2019-01-22)

⁶⁰ Defoe, s.13.

⁶¹ *Ibid.*, s.328–329.

⁶² *Ibid.*, s. 64.

väljer Crusoe att arbeta hårt. Detta sätter sig i kontrast till det beteende som går att se hos Werther. Det är, realistiskt tänkt, två olika belägenheter de tampas med, men medan den ena anpassar sig till det hårda klimatet så förstör det den andre. I *Robinson Crusoe* ser vi flertal exempel där han succesivt försöker hålla fast i sin fattning. Bland annat noteras hur han för dagbok, han skriver listor och försöker att inse faktum, för att överleva behöver han anpassa sig. Crusoe skriver en sammanfattning av hans situation. Det tyder på att han inser situationens allvar och han vet vad som behöver justeras för att den ska bli mer hållbar. Crusoe lär sig bland annat om odling, han analyser och experimenterar fram stora grödor, han lär sig läsa av årstiderna efter bara några säsonger och kartlägger när, var och hur han ska så sina grödor.⁶³ Hans realistiska syn på förnödenheter tyder också på förnuft, han kan tänka förbi sin egen förtvivlan för att vara resonlig. Crusoe inser tidigt vikten av verktyg för sin fortsatta överlevnad. Han prioriterar: ”Efter mycket sökande fann jag timmermannens kista, som verkligen var ett givande fynd, långt mer värdefullt än en hel skeppslast med guld.”⁶⁴ Utöver detta är han medveten om människans behov av sällskap. Att vara medveten om risken att bli galen är också det första som kan motverka att detta sker. Det är också väldigt förnuftigt att sätta sina omständigheter svart på vitt. Nedan ses representativa utdrag som visar på detta

ONT

Jag har blivit uppkastad på en fruktansvärt öde ö, berövad på allt hopp om räddning [...] Jag är avskild från hela mänskligheten, en enslig, bannlyst från all mänsklig samvaro. Jag har inga kläder att kyla mig med. Jag är försvarslös och kan inte värja mig mot angrepp från människor och djur. Jag har ingen människa att tala med och inget som ger mig tröst.

GOTT

Men jag är vid liv, och har inte drunknat som alla mina skeppskamrater. [...] Men jag förgås inte av svält i en ödemark som inte ger mig möjlighet att uppehålla livet. Men jag lever i ett varmt klimat, och hade jag kläder skulle jag knappast kunna bära dem. [...] Men som genom ett under, förde gud fartyget tillräckligt nära stranden för att jag skulle kunna bärga nyttiga ting i en sådan mängd att de fyller mina behov

65

⁶³ Defoe, s.133.

⁶⁴ Ibid., s. 65.

⁶⁵ Ibid., s. 83-84.

Upplysningens idéer om människan är tämligen vida. Ofta har de ursprung i en filosofisk teori, bland annat födes idéer ur Immanuel Kants teser om den mänskliga förmågan, däribland förnuftet men även människorasens kunskap att etablera vetenskap över kultur.

Upplysningsmannen är sanningssökande,⁶⁶ någonting som kan förklara Crusoes behov av att åter ge sig ut i världen: ”Och trots att jag hade sålt min egendom i Brasilien kunde jag inte få landet ur tankarna; jag kände en stark längtan ut i världen igen. Särskilt svårt var det att motstå lusten att återse min ö [...]”⁶⁷

Interaktion och sociala sammanhang

I brevromanen ger Goethe uttryck för att Werther är den känsloman som Brodey introducerar i sitt arbete.⁶⁸ Hon redogör för de kriterier som ofta förknippas med känslomannen och Werther uppfyller många av dessa. En annan egenskap som är kopplat till känslomannen är bland annat ett passivt förhållningssätt när det kommer till interaktion med andra individer. Detta kan läsarna se exempel på i hans relation till Lotte. Det sker aldrig en avgörande konfrontation mellan parterna. Werther håller inne på mycket som borde bli sagt, han uttalar sig aldrig. Det går att urskilja hans vanda i hennes närvaro, men då han inte tagit bladet från munnen har hon inget ansvar att agera på det. Capellanus skriver i sitt verk att endast den kärlek som skänks dig av givarens egna fria vilja betyder någonting, all annan tillgivenhet är oväsentlig. En gåva given till dig utav skuld eller samvete kommer aldrig göra dig lycklig.⁶⁹ Kan det vara därför Werther aldrig uttrycker sina känslor, för att han inte vill att Lotte ska ge honom tillgivenhet utav dåligt samvete? Eller är det för att han enligt känslomannens kriterier inte förmår sig? Är det på grund grund av hans passiva inställning? Det är en intressant läsning när Capellanus idéer appliceras på *Den unge Werthers lidanden*. Capellanus skrev regler för hur kärlek skulle hanteras och uttryckas om det skulle ske rätt och riktigt. Bland annat menar Capellanus att en hållbar och framför allt långvarig kärlek endast uppnås när båda parter ter sig beroende av den andre.⁷⁰ Alltså behöver Lottes känslor vara likvärda med Werthers för att det skulle bli en relation. Ofta går det att urskilja tankar hos Werther som tycker sig påstå att han förtjänar Lottes känslor av den enda anledningen att han hyser dem för henne.

⁶⁶ Macey, David, *The Penguin dictionary of critical theory*, [1 paperback ed.], Penguin, London, 2001 s. 111.

⁶⁷ Defoe, s.328.

⁶⁸ Brodey, s.72–73.

⁶⁹ Capellanus, s.31.

⁷⁰ Ibid., s 28-31.

Hon känner vad jag lider. I dag gick hennes blick djupt in i mitt hjärta. Jag fann henne ensam; jag sade ingenting, och hon såg på mig. [...] Varför fick jag inte kasta mig för hennes fötter? Varför fick jag inte besvara denna blick med tusen kyssar vid hennes bröst? Hon tog sin tillflykt till klaveret och andades med ljuv, låg röst som blev harmoniska toner till hennes spel⁷¹

Crusoe har en annan utgångspunkt att förhålla sig till gällande interaktion. Han är en ensam individ på en ö. Däremot kan man titta på hur han gestaltas innan skeppsbrottet samt hans interaktion med Fredag i romanens andra halva. Crusoe lyckas väl i sin bekantskap med de kamrater han får på sin jungfruresa. Det tar heller inte lång tid innan han får en fin vänskap med skeppets kapten: ”i London hade jag turen att göra goda bekantskaper, vilket inte ofta händer unga och villrådiga personer. [...] Han tyckte om att samtala med mig, ty på den tiden hade jag ett ganska trevligt sätt [...] Jag antog erbjudanden och blev snart verkligt god vän med kaptenen som var en hederlig och rättskaffens karl.”⁷² Crusoe tar aktivt kontakt och gör bekantskap med nya individer utan svårigheter. Samma tillvägagångssätt nyttjas när Crusoe först bekantar sig med Fredag. De bygger upp en fin relation baserad på tillit. Om man ska anamma samma tes som Capellanus introducerade för oss i sitt verk. I Crusoes och Fredags relation syns det att de ter sig beroende till varandra, det finns en gemensam uppskattning av varandra. Som tidigare skrevs så är detta nödvändigt för en hållbar relation. Vänskapsrelationer och kärleksrelationer vilar på samma värdegrund. Relationer oberoende på format är tolkningsbara via Hirdmans teori.

Crusoe utbildar Fredag i västerländska seder och kristendom. Vi kan se en tydlig kolonialism i deras bekantskap. Det finns även ett tvetydigt element i deras relation, den må vara fin i den aspekt att de ter sig beroende av varandra, men den är svårtolkad då den ofta pendlar mellan relationen en far har till sin son med en relation man ser hos en husbonde och dennes slav. Detta urskiljs när Crusoe beskriver deras första tid tillsammans:

Men dessa försiktighetsmått vidtog jag helt i onödan, ty aldrig har någon haft en trognare och mer uppriktigt tillgiven tjänare än jag hade i Fredag. Han var aldrig lynnig eller trumpen, han hyste inga onda avsikter mot mig, han var alltid tjänstvillig och tillmötesgående. Han höll av mig som ett barn håller av

⁷¹ Goethe, s.105.

⁷² Defoe, s.28.

sin far och jag vågar påstå att han när som helst skulle ha offrat sitt liv för att rädda mitt.⁷³

Man ser en markant skillnad mellan Werther och Crusoe och hur de förvaltar sina relationer. Werthers passiva förhållningssätt mot andra och det faktum att han blivit tilldelad rollen som en känsloman kan bero på många faktorer. En av dessa kan vara en stark kvinnlig närvaro och förebild. Det faktum att en kvinna har tagit på sig de manliga uppgifter som skulle blivit tilldelade Werther. Han har därför inte haft behovet av att erhålla dessa personlighetsdrag. I *Den unge Werthers lidanden* kan man tydligt se att denna kvinnliga karaktären är Werthers egen moder. Werther har en uppenbar respekt för henne och trots sin mogna ålder ter han sig beroende av henne i frågor kring karriär men också angående sina egna finanser. Tack vare berättartekniken kan Goethe visa på att det faktiskt finns någonting underliggande i relationen mellan mor och son. Tecken på det är att Werther aldrig kontaktar sin mor direkt, utan förlitar sig på att Wilhelm för hans talan: ”Jag har inte svarat eftersom jag lät brevet ligga tills min avskedsansökan blivit beviljad, jag var rädd att min mor skulle vända sig till ministern och försvåra min sak.”⁷⁴ samt ”Arvprinsen har som avskedsgåva sänt mig 25 dukater och några rader av sin hand vilka rört mig till tårar- därför behöver jag inte de pengar jag nyligen bad min mor om.”⁷⁵ Även detta sätt att sköta kontakten med sin mor tyder på Werthers förmåga att te sig passivt. Precis som med Lotte sker det aldrig en konfrontation mellan Werther och hans mor. Utgångspunkten att Werther ter sig till feminina personlighetsdrag stämmer överens med den tankegång som Brodey utvecklar. Det skulle förklara den karaktär som Goethe byggt upp och gestaltat. Brodey menar att en man med de klassiska moderliga dragen vore mer behagliga att bygga upp ett samhälle på och att dessa individer är mer kapabla att leva en fredsam tillvaro. Denna egenskap fanns redan hos den normativa kvinnan men behövdes i större grad appliceras på mannen. Detta skulle uppnås genom rätt kvinnligt sällskap, det vill säga att våldsamt, barskhet och andra typiskt manskopplade egenskaper inte var önskvärda att fronta befolkningen i ett modernt samhälle. Förromantikens förespråkare ville uppmuntra till ett mjukare förhållningssätt. Det är dock tydligt att detta inte skulle göra männen mer feminina utan bara lite mer slipade i kanten, det skulle alltså fortfarande finnas en kontrast mellan feminina och maskulina personlighetsdrag.⁷⁶ Hirdman

⁷³ Defoe, s. 227.

⁷⁴ Goethe, s. 86.

⁷⁵ Ibid., s. 86.

⁷⁶ Brodey, s.72-73.

beskriver sin teori på ett liknande sätt. Det finns skillnad på personlighetsdrag, de är maskulina eller feminina, däremot är de inte könsbundna, så det är samhället som tidigare satt reglerna för hur mannen tidigare fått agera. Att de fått personlighetsdragen ”våldsamhet, barskhet med flera”⁷⁷ är inte det manliga könets fel utan samhällskulturens. Så enligt dessa teser är Werthers och Crusoes tillvägagångsätt gentemot andra individer reglerat av deras respektive kultur och deras traditionella uppfostran.

I romanen om Crusoe möter vi aldrig någon likartad stark kvinnokaraktär, det kan förklara en del av Crusoes personlighet och det faktum att han aldrig uttrycker en saknad efter sin familj eller kvinnlig närhet. Faktorn att Crusoe ska vara en upplysningsman med förnuft kan ligga bakom detta. Defoe kan inte gestalta en karaktär som är beroende av någon annan, han ska kunna vara självförsörjande. Skulle man verkligen kunna ta en sådan karaktär som en riktig upplysningsman? Förnuftet ska leda honom rätt. Crusoe är aktiv i sin dialog med andra i den mån det ter sig möjligt under hans omständigheter. Men inte förrän vi sett att Crusoe kan reda för sig själv så introducerar Defoe läsarna för karaktären Fredag, men först ska Crusoe ha överlevt runt 20 år på ön själv. Vi återkommer här till Johannisons beskrivning av en man driven av förnuftet: ”Förnuftighet. Den moderna människan var rationell, disciplinerad, med full kontroll över känslor, impulser och drifter. Utlevande känslor måste pressas tillbaka. Också tillbakalängtan, hemlängtan, moderslängtan måste byggas in i ordnade strukturer”.⁷⁸

Religiösa aspekter

Religion ses inte som en central del i *Den unge Werthers lidanden*. Gud tillbeds i desperation och utan förväntan att han ska få något medhåll eller att det ska vara effektivt. Det blir som ett talspråk, liknande det vi ser inom den västerländska mer ateistiska kulturen idag. Han gör det mer av vana än av tilltro till Gud eller den västerländska kristna tron. Vi ser kristendomen gestaltad annorlunda i romanen *Robinson Crusoe*. Trots att vetenskapen som fenomen började trampa på religionen under Upplysningen så ser vi flertalet gånger när Guds närvaro är väsentlig för Crusoe. Han förlitar sig på Guds närvaro när han är ensam och i en utsatt situation. Det blir tydligt att Gud kom till Crusoe på ön, det är noterbart bland annat av det faktum att han tidigare inte har gjort en traditionsenlig bön- ”Men innan jag lade mig, gjorde jag något som jag aldrig gjort förut i hela mitt liv- jag föll på knä och bad Gud [...]”.⁷⁹ Det är inte orimligt att tänka att utan sin religion så hade Crusoe liksom Werther blivit driven till

⁷⁷ Brodey, s. 72–73.

⁷⁸ Johannisson, s. 129.

⁷⁹ Defoe, s. 133.

galenskap. Dock finns det argument emot att Crusoe har den tendens som krävs för att te sig dåraktig. En förnuftig man ska veta bättre än att bli indragen i galenskapens snara. ”The point of his overwhelming desire to see God in his vision and thus initiate his conversion is made clear: It is because Crusoe’s despair results from the fear of meaninglessness.”⁸⁰ Från detta citat kan man tolka att det är upplysningsmannen inom Crusoe som skapar gudstro, i rädsla att livet inte kommer bli meningsfullt. I romanen kan man urskilja att han använder sin kristna tro som ett redskap för att behålla sitt förnuft. För en upplysningsman kan man säga att det är en synd att leva ett meningslöst liv. Utöver det, vore det inte väldigt oförnuftigt att leva ett meningslöst liv?

De Chavez och Selman som har bedrivit forskning på hur religion gestaltas i *Robinson Crusoe* visar att Crusoes gudstro omformades på ön. Det är intressant hur hans tilltro till kristendomen växer trots att hans förnuft också blivit starkare under tiden han spenderar på ön. Dessa två faktorer borde i normala fall inte växa parallellt med varandra, de borde vara varandras motpoler. Läran som blossade upp under 1600-talets vetenskapliga revolution har flertalet gånger satt religionen i kläm, främst genom Darwins evolutionsteori.⁸¹ Att religion och vetenskap inte går ihop tycks inte vara fallet i *Robinson Crusoe*. Efter tidigare kapitel av denna uppsats finns kunskap att Upplysningens ideologi inte gifter sig perfekt med de kristna värderingarna. Upplysningsmännens arbete motbevisade religiösa element. Crusoe väljer dock att använda religionen i ett vetenskapligt syfte, för överlevnad, för att bibehålla sitt sunda förnuft. Crusoe väljer till och med att tacka Gud för den lyckans lott han blivit tilldelad. Han tackar Gud för de omständigheter han växt upp, han tackar Gud för att denne givit honom förnuftet:

Sedan jag hade hämtat mig lyfte jag blicken mot himlen och med tårarna strömmande ur ögon tackade jag Gud av hela min själ för att han hade låtit mig födas i en del av världen där det inte fanns några så fruktansvärda varelser som dessa, och för att jag, trots mina eländiga belägenheter, ändå hade fått så stora förmåner att jag hade mer att tacka för än att klaga över, och

⁸⁰ Jeremy, De Chaves och Xavier, Selman. <https://www.tandfonline.com.e.bibl.liu.se/doi/pdf/10.1080/0895769X.2016.1234924?needAccess=true> (2019-01-22)

⁸¹ *Nationalencyklopedin*, vetenskap. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/vetenskap>. (2019-01-22)

framför allt för att även i min olycka kunde trösta mig med att jag hade lärt känna gud.⁸²

Det är intressant därför att Crusoe ovan berättar hur denna erfarenhet har lett honom till Gud. En ovanlig tanke hos en upplysningsman. Crusoe väljer också att introducera Fredag i den kristna tron. "[...] jag undervisa Fredag i läran om den sanne Guden."⁸³ Crusoe kan inte låta Fredag ha kvar några vilda drag som fanns representerad hos urbefolkningen. Det är svårt att förbise kolonialism när den är så tydligt representerad. Vi kan till exempel se hur Crusoe vänder Fredag ifrån sin egna tro till fördel för kristendomen: "Jag pekade upp mot himlen och sade att den store Skaparen av allt som finns bor där uppe [...] Enligt Crusoe så uppskattar Fredag västerlänningarnas sätt att be till Gud och vår tro att han kunde höra oss uppe i sin himmel. En dag sade han att om vår gud kunde höra oss ovan solen, var han med all säkerhet en större gud än deras Benamucki."⁸⁴ Crusoe presenterar Fredag för den tro som han själv börjat dyrka på ön.

Samtida strömningar

Brodey skriver att det är Werthers egenskaper såsom "naturliga lidelser och sin starka sensibilitet" som är det som binder *Den unge Werthers lidanden* till den förromantiska rörelsen.⁸⁵ Det framstår övertygande att uppkomsten av denna brevroman är en reaktion mot det hårda klimat som Upplysningen hade printat in i litteraturen. Goethe ter sig lagom samhällskritisk i sitt verk, jag tycker mig se flera scener där detta framgår. Litteraturkritikern Lukács placerar inte brevromanen inom Sturm und drang rörelsen utan han drar istället andra alternativa paralleller. Lukács gör i sitt arbete en utläggning för hur man tydligt kunde se influenser till den franska revolutionen i Goethes brevroman, influenser som rimligare borde komma från förnuftets upplysning. Det är dock inte utan svårigheter som Lukács försöker övertyga om att tankarna hos revolutionärerna kom från Sturm und drang. Lukács nämner den scen där Werther blir avvisad från en middagsbjudning som ett exempel på Goethes kritik mot samhället. Werther som befinner sig på resande fot för att ta avstånd från Lotte bestämmer sig för att stanna hos en god vän. Icke anande att denna förnäma bekantskap har sällskap i hushållet:

⁸² Defoe, s.185.

⁸³ Defoe, s.234.

⁸⁴ Ibid., s. 234-235.

⁸⁵ Brodey, s.75.

Jag märkte inte att damerna viskade med varandra, att herrarna tog upp ämne, att fru von S talade med greven [...] tills denne drog bort mig till ett fönster. -Ni känner våra besynnerliga förhållande, sade han. Sällskapet tycks vara missnöjda att se er här. Jag hade för allt i världen... - Ers excellens, avbröt jag, jag ber tusen gånger om ursäkt, jag borde snarare ha tänkt på det.⁸⁶

Werthers klasstillhörighet är inte tillräckligt tillfredställande för det förnämna sällskapet som närvarar vid middagsbjudningen, så han blir ombedd att lämna lokalen. En tolkning till detta är att Goethe inte nödvändigtvis menade att denna scen skulle bidra till en klass- eller statusdiskussion, utan det var endast en metod för att föra brevromanen framåt. Denna förödmjukelse Werther fick genomgå satte honom i rätt sinnestillstånd för att ta sig tillbaka till den lille byn Wahlheim där han återigen kunde återuppta sin vänskap med Lotte. Det som Lukács menar är samhällskritik också kan ses som ett sätt för Goethe att tvinga handlingen att fortskrida och samtidigt utvecklar det Werthers psykiska tillstånd. Det hjälper också brevromanen att återgå till verkets egentliga röda tråd, interaktionerna mellan Lotte och Werther.

En annan tolkning som Lukács gör gäller innebörden som romanen *Emilia Galotti* ska ha haft i brevromanen. Den nämns förbigående i Werthers självmordscen. *Emilia Galotti* författad av Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), är ett drama som färdigställdes år 1772. Den följer inte de traditionella reglerna hos franskklassicismen för hur ett drama ska vara uppsatt. Detta var annars norm men tack vare brytningen från Upplysningen började dramatikererna gestalta sina verk mer fritt. Dramat berättar den olyckliga berättelsen om ett par som inte kan få varandra som en konsekvens av det feodala samhället de lever i. I Werthers dödsscenen kan vi läsa, ”Av vinet hade han bara druckit ett glas. *Emilia Galotti* låg uppslagen på pulpeten.”⁸⁷ Detta ser Lukács som ett ytterligare tecken på att Goethe försöker visa sig kritisk till ett feodalt samhälle. *Emilia Galotti* har för många blivit representativt med vad det rådande samhället hade för negativ inverkan på den enskilda individens lycka. Det som inte nämns av Lukács är att dramats huvudkaraktär även hon väljer att avsluta sitt liv till följd av smärta skapad av olycklig kärlek. Rimligen kan man tänka att det var den faktorn som Goethe kände kunde vara anmärkningsvärd och en spännande anekdot att ha med i sitt eget verk. Det kan också vara värt att nämna att precis som Goethe kanske Lessings mening med sitt verk

⁸⁶Goethe, s.83.

⁸⁷ Ibid., s.146.

inte var att vara samhällskritisk men ändå har behövt spegla sin samtid för att kunna gestalta det olyckliga dramat.

I sammanfattningen av sitt arbete skriver Lukács:

Denna skönhet har vi inte enbart den unge Goethes genialitet att tacka för. Den ligger också däri, att *Werther* är en produkt av den förrevolutionära, heroiska perioden i den borgerliga utvecklingen (även om hjälten själv dukar under inför en konflikt som är allmän för hela det borgerliga samhället). På samma sätt som den franska revolutionens hjältar gick i döden med strålande hjältemod, uppfyllda av heroiska, historiska nödvändiga illusioner, så går också Werther under i det röda morgonljuset från humanismens heroiska illusioner inför den franska revolutionen.⁸⁸

Detta bidrar ännu mer till fundersamhet över Lukács agenda med sitt arbete. I en brevroman där protagonisten sätter tonen och perspektivet, det är ändå via hans synvinkel vi får följa berättelsen. Hur kan romanen vara inspiration till franska revolutionen om huvudkaraktären inte delar entusiasmen kring ideologin? Faktum kvarstår att det är en brevroman, berättad ur huvudkaraktärens perspektiv. Werther som är en känsloman borde då rimligtvis inte kunna kopplas till ett territorium där upplysningsmannens idéer råder.

Även i *Robinson Crusoe* kan man se rättfärdigad samhällskritik, däremot är den riktad mot ett annat samhälle än det Defoe lever i. Crusoe kommer i kontakt med vildar, de huserar till och från kortare perioder på öns andra halva. Crusoe ser vildarna äta sina fångar, de utför kannibalism. Vid första anblick blir Crusoe förfärad och ser det nödvändigt att ta till säkerhetsåtgärder. Eftersom att Crusoes är förnuftig börjar han att resonera kring denna rädsla. ”Vilka löjliga beslut fattar inte människor när de är besatta av fruktan! Den berövar dem möjligheten att använda de utvägar som förnuftet erbjuder.”⁸⁹ Crusoe börjar även bryta ner sina tidigare erfarenheter av andra kulturer. Han minns vad han vet om spanjorernas framfart i ”det nya landet-Amerika”. Crusoe har bara sett vildarna förtära vuxna män, men han inser att i Amerika far män, kvinnor och barn illa. Hela byar slaktas av den anledning att spanjorerna vill åt den bördiga marken de ligger på. Han utgår från att vildarna bara äter människor för deras egen överlevnad, inte för att de i grunden gillar att döda utan för att det är att föredra framför att låta sitt samhälle svälta. Crusoe vinklar troligen sina åsikter om

⁸⁸ Lukács, s.289.

⁸⁹ Defoe, s.179.

spanjorerna, det var i kriget mot dem som hans bror stupade. Crusoe har aldrig uttalat varit en familjeman men det kan fortfarande ha satt sina spår hos honom: ”Denne bror stupade i striden mot spanjorerna i Dunkerque.”⁹⁰ Defoe gestaltar Crusoe som en allmänbildad man, någon som reflekterar förnuftigt och inte förkastar kulturer utan underlag. Det finns en tydlig förnuftighet över hans karaktär. Det är ett skickligt tillvägagångssätt på hur man kan gestalta kulturmoral.

Upplysningsideologin tar ett tydligt avstånd från det traditionella maktsamhället. En feodal struktur var det rådande i Crusoes Europa. Det känns snarare motsägelsefullt av Crusoe att bygga en hierarki som upplysningsman. ”Enlightenment philosophy is critical of all forms of traditional authority, and particularly of those associated with religion and feudalism.”⁹¹ Det som borde funderas över är snarare varför Defoe skulle gestalta en så självklar upplysningsman som ter sig brytande på ideologins grundidé. Att Crusoe vänder sig till Gud för att bevara sitt sinnestillstånd har jag tolkat som förnuftigt. Att använda religion som vetenskap antyder på en klipskhet tillhörande en upplysningsman. Men den aspekt som berör det maktsystem som Crusoe bygger på ön är mer tvetydig. I samband med att Upplysningen stod som inspiration till den franska revolutionen där feodalsamhället omstrukturerades så författar Defoe en roman som bygger på ett maktsystem med en överordnad och underordnad. Crusoe tilltalar Fredag som sin tjänare och Fredag i sin tur är kolossalt hängiven Crusoe.

’Varför skickar du då hem mig till mitt folk?’

’Men Fredag’, sade jag, ’ har du inte sagt att du önskar att du vore där?’

[...]’jag önskar båda var där, inte att jag var där utan herre.’

Han kunde kort sagt inte tänka sig att fara utan mig. [...] han sprang fram till en av yxorna som han brukade använda, tog hastigt upp den och kom och räckte den till mig.

’Vad ska jag göra med den här?’ frågade jag.

’Ta den och döda mig’, sade han [...] ’Varför skickar du bort mig? Ta den, döda mig, skicka inte bort mig’.⁹²

En förklaring till denna struktur kan vara att Defoes författade detta verk där den västerländska kulturen och dess normer fortfarande ansågs överlägsen. Crusoe är formad i ett samhälle där kolonisering var norm och den vita mannen överlägsen. Det är även så att

⁹⁰ Defoe, s.13.

⁹¹ Macey, s. 111.

⁹² Defoe, s. 244-245.

Robinson Crusoe som publicerades under upplysningen 1719 är nästan ett århundrande före dess inspirationstagare som är revolutionärerna.

Naturdyrkan

Centralt i Goethes brevroman är Werthers dragningskraft till naturen. Han tar sin Homeros i handen och beger sig ut på promenader. Vi ser hans förkärlek till den antika författaren återkomma i brevromanen: ” [...] för att där från höjderna betrakta solnedgången och samtidigt i min Homeros läsa den härliga sången om Odysseus förträffliga mottagande hos svinaherden. Det var allt gott och väl”⁹³ och ”Dessutom var där två små volymer i duodes; Wetsteins lilla Homerosupplaga, som jag så ofta önskat mig för att under mina strövtåg slippa behöva släpa på Ernestis stora band.”⁹⁴ Werther finner Odysseus hemlighetsfull, att beskrivningen av de bottenlösa haven och mark som aldrig tar slut är tilldragande. Han finner inspiration i de gröna landskapen; ”En människa behöver inte många tegar jord för att njuta av livet- och än mindre för att vila under.”⁹⁵ När han lämnat de framväxande bullriga storstäderna finner han äntligen sin konstnärssjäl. Han blir alltså inte konstnär på riktigt till dess att han kommer ut på landsbygden. Detta kan återigen kopplas till den skepticism som romantikens förespråkare hyste mot upplysningens ideologi. Det blir en typ utav antiurbanisering som gestaltas i Goethes roman. Werther ser till att bli ett med naturen. Han ser naturen som levande och vill se sin själv förenas med den. Det är ett passivt förhållningssätt då han medvetet gör sig själv medgörlig. Här kan man se att han av egen fri vilja blir absorberad av naturens under. Passivitet är även tydligt feminint kopplat och kan även ses hos känslomannen.

Även Crusoe har en viss naturdyrkan, då i form av en dyrkan utav naturlagen. Det är ett fenomen som återkommer hos upplysningsmän: ”[...] and looks forward to the establishment of a social order based upon reason and natural law.”⁹⁶ Crusoe och Werther är båda hemmahörande inom naturväsendet. Däremot på olika sidor om den. Naturlagen är vetenskapligt lagd och en del av upplysningsmänen idé av en hållbar samhällsstruktur. Precis som förnuftet ansågs naturlagen vara inbyggd i människans instinkt. Samhällen skulle alltså vara uppbyggt på en naturlig rättsordning, den skulle för befolkningen vara självklar. Man har

⁹³ Goethe, s. 83.

⁹⁴ Ibid., s. 66.

⁹⁵ Ibid., s. 88.

⁹⁶ Macey, s. 111.

tittat objektiv på naturen och sett strukturer som naturen själv har tillämpat för att bibehålla en ordning. Man har alltså gjort naturen till en vetenskap.⁹⁷ Här kan vi återigen se upplysningsmannens aktiva förhållningssätt. De erövrar naturen och gör den till sin. En aktiv jargong är kopplat till maskulinitet. Det finns tillfällen i *Robinson Crusoe* då man kan se erövring av naturen, han behärskar den. Exempelvis så lär han succesivt en papegoja att uttrycka medömkan för honom: ”Stackars Robinson Crusoe! Hur kom du hit? Var har du varit?”.⁹⁸ Han lär själva naturen, som bland annat är papegojan, att uttrycka Crusoes närvaro och böja sig för honom. Crusoes makt över naturen ger honom även makt att styra sitt egna öde.

Enligt Hirdman har: ”Vi har en hel teorisoppa utifrån en annan uppdelning, (en aristotelisk uppdelning faktiskt) man/kultur — kvinna/ natur, en både idéhistorisk och antropologisk förklaring som också finns hos Adorno/Horkheimer, dvs i den framväxande civilisationskritiken.”⁹⁹ Detta visar att det är mannen, tidigare den maskulina, som styr vårt kulturella samhälle. Kultur i denna mening avser de normer och ideologier vi lever efter i olika epoker. Kvinnan har levt efter naturens gång. Alltså följt det biologiska behovet, utan eget val har hon absorberats, för att det är den normen mannen (det historiskt sedda överhuvudet) har tilldelat kvinnan att följa.

Sammanfattande slutsats

Syftet med uppsatsen var att redogöra för sambandet mellan romanen *Robinson Crusoe* och begreppet förnuft, samt relationen mellan *Den unge Werthers lidanden* och begreppet känsla. Förutom dessa begrepp undersöktes även möjligheten om dessa begrepp var könsbundna, och hur detta återspeglas hos huvudkaraktärerna Crusoe och Werther.

Defoe gestaltar Crusoe som en handlingskraftig man, en ”förnuftets man” som anpassar sig väl till livet på ön. Han tar tillvara på material från det förlista skeppet. Crusoe förstår allvaret i sin situation, men lyckas etablera en hållbar tillvaro. Tack vare sitt förnuft lyckas han överleva 28 år på ön. Enligt upplysningstidens normer framstår Crusoe nästan som ett ideal. Defoes verk innehåller de delar för vilka en roman under Upplysningen bör inrymma, det äventyrliga och det upptäckande. En upplyst protagonist och en verklighetstrogen handling. Crusoe uttrycker inte direkta värderingar, hans karaktärsdrag utläses utifrån hans handlingar.

⁹⁷ *Nationalencyklopedin*, naturlag. <http://www.ne.se.e.bibl.liu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/naturlag>. (2019-01-22)

⁹⁸ Defoe, s. 163.

⁹⁹ Hirdman, s. 471.

En avvikelse från Upplysningens ideal är att den förnuftige upplysningsmannen Crusoe har en nära kontakt med kristendomen. Möjligheten utnyttjar han religionen för egen vinning, då Crusoe gör det till en överlevnadsstrategi, ett sätt att behålla sitt förnuftiga sinne. Men det bildar ändå en svagare bild av en fulländad upplysningsman. Å enda sidan kan det vara förnuftigt och rafflande om Crusoe gjorde kristendomen till en vetenskap för överlevnad, å andra sidan kan han genuint att funnit Gud ute på ön.

I maktstrukturen gentemot Fredag framgår tydligt den rådande kolonialismen och den vita mannens självutnämnda makt. Även om Crusoe framställs som en förnuftets man, så finns det flera aspekter i hans agerande som talar emot vad som i modern tid skulle anses utgöra en upplysningsman. Detta ter sig problematiskt då man inte fullt ut kan kalla honom för en upplysningsman, även om begreppet förnuft är fullt applicerbart på hans personlighet. Upplysningen talade emot en feodal samhällsstruktur. Ändå är det vad Crusoe väljer att upprätta gentemot Fredag. Det ter sig problematiskt i ett försökt att koppla Crusoe till Upplysningens ideal. Ingen kan dock argumentera emot hans förnuft, bara hans fulla tillhörighet till dåvarande ideal.

Goethe gestaltar omfattande begreppet känsla i *Den unge Werthers lidanden*. Werthers karaktär utgår från rådande normer under förromantiken och såklart i Sturm und drang. Goethes brevroman är intressant ut flera aspekter. Formen för berättelsen ger en rik bild av Werther känslor och läsaren en verklighetstrogen bild av skeendet i berättelsen. Goethe gestaltar både naturdyrkan och känsla genom att beskriva hur Werther finner själslig ro i naturen. I berättelsen om Werther beskrivs hur känsla styr hans liv mot hans undergång, han är fullständigt hängiven känslans makt. Detta är också någonting idylliskt över romanen och det är precis vad Sturm und Drang rörelsen förespråkade. Den unge Werthers lidanden ter sig också banbrytande i det sättet Goethe har gestaltat sin karaktär och det sätter han valt att strukturera upp romanen. Att skriva i brevformat har varit till fördel för att få fram Werthers riktiga väsen.

Uppseendeväckande är även viset Werther avslutar sitt liv på, han avfyrar ett skott mot sitt huvud. Det skulle kunna tolkas som att han ”sköt bort förnuftet”, jämfört med om han skjutit sig i hjärtat, ”sköt sina känslor”. Istället väljer han att behålla sina känslor och förkasta förnuftet.

I Lukács forskning framgår brevromanen som samhällskritisk. Även om klassfrågan nämns förbigående, uppfattar jag att detta sker mer som en bisats och i syfte att föra fram romanens egentliga agenda och handling som är att berätta om den olyckliga kärlek som driver en man till självmord. Lukács och jag själv har olika syn på detta, men som det noterats i analysen har

vi även olika agendor med vår tolkning av *Den unge Werthers lidanden*. Verk ter sig subjektiva gentemot läsarna.

Genussystemet användes för att undersöka begreppen och för att genomföra analysen. Det är utifrån Hirdmans *Genussystem* som protagonisterna har studerats. Crusoe uppfattas som en person med klassiska maskulina drag. Werther har karaktärsdrag som uppfattas ha mer feminina än maskulina drag. I det moderna samhället är inte karaktärsdrag och biologiska kön bundna till varandra. Men för Defoe och Goethe 1700-talets samhälle uppfattades normer för det maskulina och feminina annorlunda. Vi kan med hjälp av denna teori se att Crusoes och Werthers personligheter skiljer på sig avsevärt. En upplysningsman beskrivs som en maskulin gestalt, vilket medför att begreppet förnuft blir maskulint laddat. En känsloman beskrivs som en feminin gestalt, vilket medför att begreppet känsla blir feminint laddat. Enligt Hirdmans teori betyder detta inte att det var begränsat till det manliga eller kvinnliga könet. Det maskulina förnuftet skulle kunna vara karaktärsdrag hos en kvinna och vise versa utan att problem skulle uppstå. Karaktären Werther beskrivs med både feminina och maskulina karaktärsdrag. De båda studerade karaktärer är heterosexuella män, men skiljer sig åt gällande karaktärsdrag. Med hjälp av Hirdmans beskrivning av den historiska utvecklingen av kön känns uppsatsen också rättvis även mot dem kön som inte identifieras som varken man eller kvinna. Hirdman hjälper med förståelsen att i dagens moderna samhälle har vi en annan utveckling än den som var möjlig för flera hundra år sedan och att det är okej att det är så.

Crusoe anses vara en romanhjälte medan Werther tar rollen som anti-hjälte. Detta då Werther aldrig överkommer sina hinder utan låter dessa förgöra honom. Detta är någonting en del läsare kan ha svårt att relatera till, man vill inte känna gemenskap med någon som ger upp. Goethes samtida läsare fann däremot Werther som en idol, man fascinerades och inspirerades av hans agerande, Werthers känslostormar och på det sätt Goethe gestaltat sin huvudkaraktär framstår som unikt. Crusoe är en romanhjälte som övervinner hinder. Defoe gör honom till en upplysningsman vilket är rätt för samtiden. Goethe skapade en karaktär som också var rätt för sin samtid, men Werther framstår mer som en anti-hjälte än en romanhjälte. Werthers karaktär uppskattas av läsarna för den smärta han förmedlar och där ett krossat hjärta fascinerar.

Ovan slutsats kom i form efter en närläsning av verken, som var uppsatsen primära material. Metoden var optimal för den typ utav uppsats som skrevs fram. Däremot framgick det problematiskt att jämföra två verk som är skrivna med olika strukturer, men det underlättade såklart att verken var författade ur ett första persons perspektiv. En komparativ analys av karaktärerna blev snabbt intressant då de har sådana skilda ideologier att förhålla sig till. Men idén blev klarare när begreppen förnuft och känsla istället blev till personlighetsdrag

som kunde appliceras på protagonisterna. Crusoe visade sig erhålla förnuftiga drag och Werther var idealet av en känsloman. Som ovan redovisat så framgår skillnaderna i hur dem agerar och hanterar situationer, bland annat motgångar där Crusoe övervinner sina och Werther går under. Men även i förhållningsättet till andra människor för Crusoe är mer aktiv och Werther ter sig passivt. Samma princip kan appliceras på deras naturdyrkan. Dem delar alltså inte många karaktärsdrag någonting som framgår tydligt i ovan uppsats.

Sidan har avsiktligt lämnats blank

Käll- och litteraturhänvisning

Tryckta källor

Brodey, Inger Sigrun, ”Maskulinitet, sensibilitet och "känslomannen": den könade etiken i Goethes Werther”. I Andersson, Maria & Cavallin, Anna (red.), *Genusperspektiv på västerländska klassiker*. Upplaga 1. (Lund, 2013)

Capellanus, Andreas, *The art of courtly love*, Columbia University Press (New York, 1941 [1186-1190])

Defoe, Daniel, *Robinson Crusoe*, Bra böcker Förlag (Höganäs, 1983 [1719])

Goethe, Johann Wolfgang von, *Den unge Werthers lidanden*, Norstedts, (Stockholm, 2017 [1774])

Hirdman, Yvonne, ”Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning” i Svedjedal, Johan (red.), *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*. Studentlitteratur (Lund, 2012)

Johannisson, Karin, *Nostalgia: en känslas historia* (Stockholm, 2001)

Kant, Immanuel, *Grundläggning av sedernas metafysik*. Översättning från tyska: Joachim Retzlaff. (1997 [1785])

Lukács, Georg, ”Den unge Werthers lidanden” i Svedjedal, Johan (red.), *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*. Studentlitteratur (Lund, 2012)

Macey, David, *The Penguin dictionary of critical theory*, [1 paperback edition], Penguin (London, 2001)

Olsson, Bernt Algulin, Ingemar Sahlin, Johan, *Litteraturens historia i världen*. Upplaga 6. Studentlitteratur. (Lund, 2015)

Elektroniska källor

De Chaves, Jeremy och Selman, Xavier. "Religion as False Resolution: Exploring the Religious Ideologeme in Daniel Defoe's Robinson Crusoe". *Quarterly Journal of Short Articles*, Volume 29, Issue 4 (2016)

<https://www.tandfonline.com.e.bibl.liu.se/doi/pdf/10.1080/0895769X.2016.1234924?needAccess=true> (2019-01-22)

Svenska Nationalencyklopedin, Ne.se